

ПРО ДЕЯКІ ЗМІНИ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ ТА СЛІДЧИХ МВС ПРОТЯГОМ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зазначено, що в межах практичної роботи працівників поліції системи МВС потребують проведення обмеженого багаточисельних контингентів працівників за обмеженого часу. Вказано, що для виконання цих завдань використовують експрес-методику, а саме психологічну скринінг-діагностику, зокрема РНП (рівень невротизації та психопатизації) та PEN (рівень невротизації та психопатизації), які виявляють прояви таких станів, як невротизація та психопатизація, й схильність до них. Указано, що професійна діяльність працівників підрозділів спеціального призначення та слідчих зазвичай призводить до зміни психологічного стану, а найчастіше може призводити до виникнення станів невротичного регістру. Тому для виявлення їх проводяться обов'язкові щорічні психологічні, психофізіологічні та психіатричні огляди.

Ключові слова: психологічний стан, скринінг-діагностика, невротизація, психопатизація.

Постановка проблеми. Вплив негативних чинників на працівників, які виконують оперативно-розшукову діяльність, може призводити до руйнування соціально-психологічного благополуччя працівників, виснаження захисних сил (функцій) організму й психіки та виникнення психологічної дезадаптації або до розладів психогенного характеру, до розвитку невротичних, психосоматичних і психічних захворювань.

Важливим моментом є визначення працездатності працівників поліції протягом служби. В процесі служби працівників системи правопорядку і військовослужбовців Національної гвардії України професійна придатність їх по стану здоров'я з'ясовується під час проведення їм диспансеризації, а саме, при здійсненні обов'язкових щорічних оглядів вищевказаних контингентів.

Стан дослідження. Професійна діяльність працівника системи правопорядку МВС висуває до людини певні вимоги та впливає на її особистість і спосіб життя. Психологічні особливості діяльності працівників системи правопорядку МВС України нині доволі ґрунтовно досліджені в юридичній психології. Водночас розроблення зазначеної проблеми відбувалося і у плані психологічного аналізу структури професійної діяльності працівників, і в плані психологічної характеристи-

ки властивого їй комплексу психологічних особливостей (В. Л. Васильєв [1], М. І. Решетников [2], Д. А. Ширяєв [3] та ін.). Особливу значущість мали напрацювання вітчизняних психологів щодо визначення професійно обумовлених факторів впливу на здоров'я та спосіб життя керівників правоохоронних органів.

Так, згідно з результатами наукових пошуків В. А. Абабакова [4], В. І. Барко [5], Д. М. Супрун [6] та ін., нині – загальними професійно обумовленими факторами впливу на стан здоров'я правоохоронців є значні психічні та фізичні навантаження. Зазвичай автори виокремлюють три групи факторів, що призводять до виникнення невротичних розладів: чинники, спричинені специфікою діяльності; чинники особистісних властивостей; чинники соціально-психологічного характеру.

Напруженість й екстремальність є обов'язковою умовою діяльності працівників системи правопорядку. За даними вітчизняних і зарубіжних досліджень, професійна діяльність працівника системи правопорядку МВС за своєю стресогенністю посідає друге місце після професії шахтаря в переліку 35 найпоширеніших ризиконебезпечних спеціальностей і оцінюється в 7,7 бала за 10-бальною шкалою. Для порівняння: стресогенність роботи пожежного оцінюється в 6,3 бала, військовослужбовця – в 4,7 бала [7; 8].

Метою статті є виявлення станів невротизації, психопатизації, агресивності працівників системи правопорядку, а саме: спеціальних підрозділів і слідчих, які можуть виникнути протягом їх службової діяльності та були виявленими під час проведення їм щорічного обов'язкового психофізіологічного, психологічного, психіатричного оглядів.

Виклад основних положень. Стан здоров'я не є величиною стабільною. Наприклад, воно може різко змінитися у бік погіршення. Нині клініко-психопатологічний, тобто функціональний метод, безпосередньо не співвідноситься з вивченням субстрату, залишається в психіатрії основним для постановки діагнозу. Тому в діяльності лікувально-профілактичних установ системи правопорядку МВС України проводиться активне спостереження за фізичним і психічним, психологічним станами здоров'я працівників органів і підрозділів, насамперед оперативно-розшукової діяльності.

Диспансеризація є комплексом соціально-економічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на охорону й поліпшення здоров'я працівників системи правопорядку МВС, військовослужбовців Національної гвардії України, членів їх родин і пенсіонерів.

Щорічним медичним профілактичним оглядам підлягають:

- особовий склад підрозділів системи правопорядку МВС України, військовослужбовці Національної гвардії України;
- поліціанти, які працюють зі шкідливими речовинами й несприятливими промисловими чинниками, водії транспортних засобів, працівники установ громадського харчування, побутового обслуговування, медичних і дитячих закладів;
- особи, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, працівники системи правопорядку МВС України і члени їх родин, які проживають на радіоактивно забруднених територіях;
- інваліди й учасники війни, а також прирівняні до них категорії осіб.

Профілактичні медичні огляди з подальшим проведенням у необхідних випадках оздоровчих заходів необхідно розглядати як диспансеризацію здорових і майже здорових людей.

Диспансерний метод є одним з основних у діяльності лікувально-профілактичних закладів системи правопорядку МВС України і полягає в активному спостереженні за фізичним станом і збереженням здоров'я працівників системи правопорядку, військовослужбовців Національної гвардії України та інших контингентів, вивченні й поліпшенні умов роботи й побуту, а також у запобіганні захворювань шляхом проведення відповідних лікувально-профілактичних, санітарно-гігієнічних і соціальних заходів. Насамперед це стосується працівників з оперативно-розшуковою функцією діяльності, у котрих служба є доволі напруженою.

Проведення обов'язкових щорічних психіатричних і психологічних профілактичних оглядів потребує обстеження великих контингентів осіб за короткий період.

Як стверджують більшість авторів, основні методики, які нині використовуються, через різні причини недостатньо задовольняють вимоги практики. З-поміж істотних недоліків психодіагностичних методів найбільш серйозними є неоднорідність теоретичних позицій, що слугували підставою для розроблення того або іншого методу, і залежність інтерпретації результатів від належності дослідника до тієї або іншої шкали; складність в обробці (проективні методи); громіздкість і відсутність відповідної до сучасного рівня науки системи обробки (ММРІ, опитувач Кетелла). Тому в нашій роботі нами були використані також методи експрес-діагностики.

Насамперед під час проведення цього заходу необхідно виявити прояви таких станів, як невротизація, психопатизація та схильність до

них, тому що професійні навантаження зазвичай призводять саме до виникнення та розвитку пограничних станів нервово-психіатричної патології.

Всі ці завдання потребують використання експрес-методів, які за простоти однаково є обґрунтованими та чутливими і забезпечують обстеження одночасно значних контингентів осіб, а саме працівників поліції МВС. Для виконання цих цілей часто і використовуються методики визначення PEN (рівень невротизації і психопатизації) і РНП (рівень невротизації і психопатизації), а саме для визначення рівня психопатизації й невротизації. Так, 1974 р. був складений і апробований опитувальник, призначений для визначення рівня невротизації та психопатизації (РНП).

Як теоретичну базу під час створення цих методик використано принципи теорії розпізнавання образів, що виникла і розвивалась останніми роками в межах кібернетики. Застосування цієї теорії виявилось успішним.

Теорія розпізнавання образів розглядає завдання конструювання вирішального правила для класифікації спостережень заданої сукупності відомих прикмет для кожного спостереження. Вирішальне діагностичне правило формується на підставі аналізу зразків спостереження, для яких з високою надійністю визначена належність до діагностичних класів (тому що «навчальна» вибірка). Такий підхід дає змогу розробити оптимальну психологічну методику, спеціально спрямовану на розв'язання конкретних, практично важливих діагностичних завдань. Водночас, на відміну від традиційних методів, формалізується не тільки процес виміру особистісних властивостей, а й процес ухвалення діагностичного рішення, що, своєю чергою, дає змогу отримати більшу діагностичну інформацію із отриманих даних порівняно із традиційними методами.

Вирішальне правило є дискримінантною функцією, що обчислюється для конкретних значень, прикмет конкретного класифікуючого об'єкта. Отримане значення дискримінантної функції рівняється із граничними значеннями, на підставі чого робиться висновок про належність об'єктів до того або іншого класу.

Одним із найбільш поширених і простих для реалізації методів розпізнавання образів є побудова лінійних дискримінантів. Дискримінатори такого виду є алгебраїчною сумою діагностичних коефіцієнтів, які відповідають окремим значенням використовуваних прикмет. У цій роботі використано лінійний дискримінатор із діагностичними вагами, які є логарифмом відношення правдоподібності. Цей метод отримав назву неоднорідної послідовності статистичної процедури.

Ефективність правила класифікації зростає під час відбору найбільш діагностично інформованих ознак, яка у цьому дослідженні здійснювалася на основі міри інформаційної розбіжності.

Нами були проаналізовані результати психологічного обстеження (скринінг-діагностики) за допомогою методики РНП (рівень невротизації та психопатизації) працівників кримінальних і оперативних підрозділів, а також слідчих підрозділів за два періоди (у 2001–2002 рр. і у 2011–2012 рр.), середні значення яких подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Середньостатистичні значення рівня невротизації та психопатизації за методикою РНП обстеженого контингенту

№ з/п	Підрозділ	Рік обстеження	Кількість обстежених	Середні значення РНП		
				Д	Н	П
1	БПОП (СПШР)	2002	110	1	49	4
2	СП «Титан»	2001	39	1	68	1
3	Слідчі	2001	30	6	52	8
4	БПОП (колишній «Грифон»)	2008	25	1	62	2
5	БПОП (СПШР)	2010	70	2	79	5
6	Слідчі	2012	60	2	61	5

Згідно з показниками скринінг-діагностики, що були проведені нами (рівня невротизації та психопатизації), психологічні особливості виглядали так.

Для цієї мети ми використовували й інші методики. Приміром, опитувальник стану агресії Баса-Дарки. Цей опитувальник А. Басс і А. Дарки запропонували для виявлення важливих, на їхню думку, форм і показників агресії. Методика призначена для виявлення показників і форм агресії.

Агресивність – властивість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій зазвичай у сфері суб'єктно-суб'єктивних відносин. Імовірно деструктивний компонент людської активності є необхідним у творчій діяльності, тому що потреби індиві-

дуального розвитку неминуче формують здатність до усунення й руйнування перешкод, подолання того, що протидіє цьому процесу.

Агресивність має якісну та кількісну характеристики. Як і всяка властивість, вона має різний ступінь вираження: від майже повної відсутності до її безмежного розвитку. Кожна особистість повинна мати певний ступінь агресивності. Відсутність її призводить до пасивності, конформності тощо, надмірний розвиток її починає визначати весь вигляд особистості, яка може стати настільки конфліктною, що не буде здатною на свідому кооперацію тощо. Сама собою агресивність не робить суб'єкта свідомо небезпечним, тому що, з одного боку, наявний зв'язок між агресивністю й агресією не є обов'язковим, а, з іншого – акт агресії може не набирати свідомо небезпечних форм. У життєвій свідомості агресивність є синонімом «зловмисної активності». Однак сама собою деструктивна поведінка «зловмисністю» не володіє, такою її робить мотив діяльності, а саме цінності, заради досягнення яких активність розвивається. Зовнішні практичні дії можуть бути подібними, але їх мотиваційні компоненти – прямо протилежними. З огляду на це можна розподілити агресивні вияви на два основні типи: перший – мотиваційна агресія як самоцінність, другий – інструментальна агресія як засіб (припускаючи водночас, що і та, і інша можуть виявлятися і під контролем свідомості, і поза ним, і сполучені з емоційними переживаннями (гнів, ворожість). Практичних психологів більшою мірою повинна цікавити мотиваційна агресія як прямий вияв реалізації деструктивних тенденцій, характерних особистості. Визначивши рівень таких деструктивних тенденцій, можна з великим ступенем імовірності прогнозувати можливість вияву відкритої мотиваційної агресії. Однією з подібних діагностичних методик є опитувальник Басса-Дарки, розроблений 1957 р. і поданий в адаптації А. К. Осницького.

Користуючись цією методикою, необхідно пам'ятати, що агресивність як властивість особистості й агресія як акт поведінки можуть бути зрозумілі в контексті психологічного аналізу мотиваційно-вольової сфери особистості. Тому опитувальником Басса-Дарки потрібно користуватися разом із іншими методиками: особистісними тестами психічних станів (Кеттелл, Спілбергер), проєктивними методиками (Люшер) тощо.

А. Басс та А. Дарка розглядали такі форми агресії:

1. Використання фізичної сили проти іншої особи – фізична агресія.
2. Вираження негативних почуттів і через форму (сварка, лемент, вереск), і через зміст словесних звертань до інших осіб (погроза, прокльони, лайка) – вербальна агресія.

3. Використання обхідним шляхом спрямованих проти інших осіб пліток, жартів і вияву спрямованих, неупорядкованих вибухів люти (у лементі, у топотінні ногами тощо) – непряма агресія.

4. Опозиційна форма поведінки, що спрямована звичайно проти авторитету й керівництва, яка може наростати від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів – негативізм.

5. Схильність до роздратування, готовність за найменшого збурення перейти в запальність, різкість, брутальність – роздратування.

6. Схильність до недовіри й обережного ставлення до людей, виникає через переконання, що оточення має намір заподіяти шкоду – підозрілість.

7. Вияви заздрості та ненависті до оточення, обумовлені почуттям гніву, невдоволення кимось конкретно або цілим світом за дійсні або уявні страждання – образа.

8. Ставлення і дії стосовно себе й оточення, які виникають через можливе переконання самого себе в тому, що він є поганою людиною, робить все недобре: шкідливо, із злобою чи безвідповідально – аутоагресія, або відчуття провини.

Працівники підрозділу БПОП (30 осіб) і працівники слідчих підрозділів (30 осіб) у кількості 60 людей були обстежені за допомогою методики Басса-Дарки. Обстеження проводилося 2010 р. Узагальнені дані наведено в таблицях 2 і 3.

Таблиця 2

Узагальнені дані працівників-слідчих за методикою Басса-Дарки

СЕРЕДНІ ЗНАЧЕННЯ	Фіз	Верб	Непр	Нег	Роз	Під	Обр	ПП	ІА	ІВ
	4,0	7,1	4,6	1,7	2,7	3,6	3,3	4,1	4,2	3,2

Таблиця 3

**Узагальнені дані працівників БПОП (СПШР)
за методикою Басса-Дарки**

СЕРЕДНІ ЗНАЧЕННЯ	Фіз	Верб	Непр	Нег	Роз	Під	Обр	ПП	ІА	ІВ
	5,8	7,8	5,1	2,0	3,7	4,0	3,8	5,5	5,5	3,6

Висновки. Під час проведення обстеження за методиками РНП і тестом Басса-Дарки через понад 6-ть років служби у працівників

системи правопорядку підрозділів спеціального призначення показники деяких станів змінилися так. Виявлено значно підвищений рівень невротизації або він є в зоні невизначеності, що свідчить про недостатню компенсацію психологічного стану цих працівників системи МВС.

У працівників системи правопорядку підрозділів спеціального призначення самооцінка була близька до адекватної. Показник рівня психопатизації перебував у зоні невизначеності, але наближений до норми. Показник рівня невротизації – 68, дещо вищий, що свідчить про усталену поведінку, бажання приховати проблеми. Показник рівня психопатизації був у зоні невизначеності.

Під час проведення таких самих обстежень 2010 р. значно підвищився рівень невротизації (49 – 2002 р., 79 – 2010 р.). Самооцінка наближена до адекватної. Високий показник за шкалою невротизації свідчить про бажання видатися спокійним, звернути увагу оточення на відсутність проблем, приховувати дратівливість і невдоволення ситуацією. Рівень психопатизації є в зоні невизначеності.

Для слідчих під час проведення скринінг-діагностики характерним було те, що самооцінка завищена, а це, своєю чергою, ставить під сумнів нормативні показники рівнів невротизації та психопатизації, що свідчить про усталену поведінку.

Під час обстеження понад 10-ти років у працівників слідчих підрозділів самооцінка адекватна. Спокійні. Прагнення додержуватися загальноприйнятих норм і вимог. Соціально адаптовані.

Показники психологічних станів за методикою Басса-Дарки майже не відрізняються у працівників спеціальних підрозділів і слідчих.

У працівників підрозділів спеціального призначення і у працівників слідчих підрозділів превалювала вербальна агресія, непряма агресія та відчуття провини також виявилися вище середніх значень. Негативізм і дратівливість згідно з цією методикою для працівників підрозділів спеціального призначення не характерні.

Такі риси особистості, як негативізм і дратівливість, для них не характерні, тобто можна зробити висновок, що вказані риси не залежать від виду службової діяльності працівників системи правопорядку.

У цій роботі ми намагалися показати протягом служби працівників різних підрозділів результати вивчення деяких характеристик особистості як, приміром, конфліктність, тривожність, емоційність, агресивність, контроль особистості над ситуацією й інші, які впливають на поведінку особистості в тих або інших умовах, і що насампе-

ред важливо для працівників системи правопорядку, передусім для працівників з оперативно-розшуковою функцією діяльності.

1. Васильев В. Л. Системный профессиографический подход к подбору и расстановке кадров правоохранительных органов. *Материалы междунар. научн. практ. конф.* СПб., 1995. С. 65–70.

2. Решетников М. И. Психическая травма. История вопроса. *Психотерапия*. 2010. № 1. С. 86–95.

3. Ширяев Д. А. Психологические механизмы вероятностного прогнозирования. Рига: Зинатне, 1986. 141 с.

4. Абабков В. А., Перре М. Адаптація до стресу. СПб.: Пітер, 2009.

5. Барко В. И. Профессионально-значимые индивидуально-психологические особенности руководителей ОВД. *Психодиагностика в правоохранительных органах*. Омск: Омская академия МВД России, 2013. № 2. С. 10–14.

6. Супрун Д. М. Ставлення до здоров'я як один із найбільш вагомих психологічних факторів становлення особистості. *Юридична психологія та педагогіка*. 2010. № 2. С. 92–98.

7. Whitlock F. A. The aetiology of hysteria. *Acta psychiat. scand.* 1967. № 43. P. 144–162.

8. Willi J. Zur Psychopathologie der hysterischen Ehe. *Nervenarzt*. 41 (1970), 157.

Chuhraeva G. V. About some psychological state of workers of the special divisions and investigation mia transitions during official activity

Within the framework of the practical work of police officers, the Ministry of Internal Affairs requires a survey of large numbers of contingents of employees for a limited time. Therefore, for rapid tests, such as psychological screening diagnostics, such as RNP (neurotic and psychopathy levels) and PEN (neurotic and psychopathy levels) that show the manifestations of, and predisposition to, neurotism and psychopathisation, these are used.

The professional activities of special-purpose units and investigators usually lead to a change in the psychological state, and most often it can lead to the emergence of neurotic status. Therefore, mandatory annual psychological, psychophysiological and psychiatric examinations are carried out to detect them. Formulation of the problem. The influence of negative factors in aggregate on employees with operatively-search function of activity can lead to the destruction of the socio-psychological well-being of employees, the depletion of the protective forces (functions) of the body and the psyche and the emergence of psychological maladaptation or psychogenic disorders, to the development of neurotic, psychosomatic and mental illness.

An important point is determining the ability of police officers during service. In the process of servicing the employees of the system of law and order and servicemen of the National Guard of Ukraine, the professional suitability of their health status is clarified during the conduct of the medical examination, namely,

during the mandatory annual surveys of the above-mentioned contingents. The purpose of this survey was to identify the states of neuroticism, psychopathisation, aggressiveness of the employees of the system of law and order, namely: special units and investigators, which may arise during their official activity and were revealed during their annual obligatory psychophysiological, psychological, psychiatric examinations.

Today, the general professionally determined factors of influence on the health of law enforcers are significant mental and physical load. Most authors distinguish three groups of factors leading to the emergence of neurotic disorders: factors that are due to specific activities; factors of personal qualities; factors of socio-psychological nature.

Key words: psychological state, screening-diagnostics, neuroticism, psychopathisation.

Стаття надійшла 20 грудня 2018 р.

УДК 376.64(477):159.923.2

А. В. Шиделко

СИРІТСТВО В УКРАЇНІ: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БІОЛОГІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ДІТЕЙ-СИРІТ

Здійснено короткий аналіз історичного досвіду України стосовно явища сирітства. Подано короткий дефінітивний аналіз ключових слів (психологічні особливості, біологічні, соціальні діти-сироти, євросироти). Особливу увагу приділено психологічним особливостям сиріт-підлітків, що виховуються та навчаються у дитячих будинках, школах-інтернатах. Висвітлено класифікацію характерних проблем, пов'язаних із соціальним сирітством за О. Мельниченко і колективом авторів. Запропоновано низку рекомендацій щодо мінімізації явища сирітства в Україні.

Ключові слова: психологічні особливості, діти-сироти, біологічні, соціальні сироти, інтернати, будинки сімейного типу, прийомна сім'я.

Постановка проблеми. Проблема сирітства є актуальною для України, оскільки останніми роками спостерігається збільшення кількості біологічних і соціальних дітей-сиріт із різних причин (війна на окупованих територіях України, складні соціально-економічні умови, криза інституту сім'ї, зміна моральних цінностей і ціннісних орієнтацій тощо).

Із незалежністю Україна перейняла радянський підхід до виховання біологічних і соціальних дітей-сиріт, який ґрунтується на пов-